

ВІКТОР КУРМАНОВИЧ

Майбутній військовий міністр ЗУНР був нащадком старовинного священничого роду з Підляшшя. Його батько – греко-католицький священник Йосиф Курманович – мав парафію в селі поблизу містечка Біла. Отець Йосиф виступив проти впровадження російською адміністрацією православ'я, за що був заарештований і ув'язнений у Бересті Литовському. Коли 26 лютого 1876 р. у сім'ї Курмановичів народився хлопчик, його охрестили Віктором, батько в той час перебував у тюрмі. Невдовзі мати забрала семеро своїх дітей і перебралася в Галичину, до Сокаля. Наприкінці року прибув до родини і батько, якому вдалося втекти з Берестя. Отримати парафію він не зміг і впродовж дев'яти років вчителював у с. Вільшанці Золочівського повіту, в якому пройшли дитячі роки майбутнього генерала. 1885 р. о. Йосиф отримав парафію у Новосільцях згаданого повіту, де й поселилися Курмановичі.

Після закінчення сільської школи юнак навчався в Золочівській гімназії з польською та німецькою мовами викладання. Товаришував з братами Лукіяновичами, зокрема, майбутнім письменником Денисом, який організував співочий гурток. Займалися в ньому і брати Курмановичі. Старший брат Лев пізніше став парохом у Запитові під Львовом, радником Митрополичої Консисторії Греко-католицької церкви. Віктор – один з кращих учнів гімназії, улюбленець відомого професора природи Труша. За давньою традицією він, син священника, повинен був отримати духовну освіту. Отже, батьки готували його до вступу в духовну семінарію.

Однак Віктор зацікавився військовою службою. Часто бігав до казарм 35-го австрійського стрілецького полку, любив дивитися на військові вправи, познайомився з молодими українськими стрільцями. У вільний час захоплювався книгами з військової історії, цікавився зброєю. Гімназист 5-го класу вмовив таки батька віддати його до кадетської школи в Лобозові (передмістя Кракова). З великим натхненням і завзяттям вивчав військові науки, відтак

закінчив школу в першій десятці й отримав старшинську посаду в 48-у пішому полку в м. Кремс на Дунаї. Здобувати шаблі військової кар'єри офіцеру-українцю в австрійській армії було важко. Допомогти могла лише надзвичайна фахова підготовка. “Я працював тоді з усіх сил над поглибленням військових знань, – згадував Курманович, – після того, як у 1902 р. покінчив у Відні Військову академію (Крігсшуле), був приділений до Генерального штабу, де за три роки став сотником при 30-му піхотному полку у Львові. А в р. 1908 приділено мене до російської групи в евіденційному бюро (а тоді українець в австрійському Генеральному штабові це не було щось звичайним, особливо ж в його оперативнім і евіденційнім бюро!), де я служив до 1912 р. Того ж року був призначений командиром пішого куреня 13-го піхотного полку в м. Більську”.

Напередодні Першої світової війни В. Курмановича знову відкликали до Генерального штабу і заслали в Росію як розвідника з завданням перевірити достовірність повідомлень таємних агентів про підготовку до війни. Завдання виконав блискуче. Об'їздив європейську й азійську частини Росії, затримався на Наддніпрянщині, яку буквально переповнювали російські війська, адже тільки Південно-Західний фронт на початку війни мав 27 армійських корпусів та 2,3 млн вояків. На Україні його застала війна. Засланий вдруге, в Ковелі потрапив у руки російської контррозвідки. Військовим судом у Варшаві покараний як шпигун. Ув'язнення відбував у Варшавській цитаделі. Навесні 1915 р. австрійський Генеральний штаб визволив свого розвідника – обміняв на полоненого російського офіцера, одного з флігель-ад'ютантів царя Миколи II.

Підвищений у ранзі до підполковника, В. Курманович отримав призначення командира піхотного полку на російський фронт. Воювати довелося на Буковині, де бойові дії набули позиційного характеру. Навесні 1916 р. командування австро-угорської армії зняло з фронту 9 дивізій і перекинуло їх на італійський фронт. Улітку 1917 р. В. Курмановича підвищено до звання полковника і призначено командиром піхотної бригади.

Наприкінці жовтня 1918 р. австрійські війська на італійському фронті зазнали поразки. Під час рішучого наступу італійців армія

буквально розвалилася. Десятки тисяч вояків потрапили у полон. Полковнику В. Курмановичу вдалося організовано відступити без значних втрат. Після укладеного на початку листопада перемир'я, він відбув до шпиталю на лікування. Та відпочити не довелося. У Відні зустрівся з С. Смаль-Стоцьким, який повідомив про створення Західно-Української Народної Республіки й про бої з поляками. Не вилікувавшись, Курманович виїхав на батьківщину. Через Будапешт добрався до Стрия, потім 24 грудня 1918 р. до Тернополя, де знаходилися уряд і військове міністерство ЗУНР. Державний секретар військових справ полковник Д. Вітовський і командувач Галицької армії генерал М. Омелянович-Павленко скерували полковника до Жовкви і поставили завдання об'єднати всі українські військові загони і групи, які діяли на північ від Львова, сформувані і очолити бойову групу "Північ", її силами утворити і стабілізувати північне крило українсько-польського фронту.

Захопивши 26 листопада 1918 р. Раву-Руську, польське командування сформувало на цьому напрямку групу "Буг" на чолі з генералом Ромером, яка мала завдання на початку січня 1919 р. розгромити українські війська Північного фронту Галицької армії і опанувати районом Белз–Радехів–Львів. Полякам протистояли напівпартизанські загони Рави-Руської, Жовкви, Угнева та інші, які часто вели бойові дії на свій розсуд. Отож, свою діяльність В. Курманович розпочав з того, що з допомогою Окружної військової команди у Жовкві, яку очолював сотник Іван Коссак, встановив зв'язок і підпорядкував собі групи Ю. Головінського, О. Перфецького, Б. Шашкевича, І. Жлея, М. Шлемкевича, О. Демчука, В. Стафіняка та ін., за кілька днів сформував штаб групи "Північ" з осідком у Сокалі. В результаті оголошеної мобілізації Жовківською окружною командою було сформовано п'ять стрілецьких сотень, які склали запасний курінь поручника О. Яблонського в Жовкві й приступили до вишколу.

Наступ польських військ не дав Курмановичу завершити створення боєздатної групи "Північ". У Різдвяну ніч війська генерала Ромера перейшли в наступ. Сім піхотних батальйонів, три ескадрони уланів і три артбатареї групи полковника Кулінського навалилися на оборону українців відтинку Липник–Гійче і розгорнули наступ на Жовкву. Спроби Курмановича зупинити їх

контрударами групи Шашкевича з Пристані успіху не досягли. Лише на правому фланзі, де діями керував безпосередньо Курманович, вдалося відбити захоплений 8 січня поляками Угнів і відкинути противника на рубіж Річки–Забір'я. Зранку того ж дня передові польські частини наблизилися до Жовкви. Єдиною військовою частиною в місті був запасний курінь Яблонського. В. Курманович вирішив не кидати на вірну загибель невишколених молодих стрільців і наказав залишити Жовкву й відійти на Зіболки. Водночас, активно діючи на флангах, він не дозволив полякам розширити вузький коридор прориву. Спробу частин польської залози Львова просунутись у бік Куликова В. Курманович зірвав контрударом козацького загону отамана А. Долуда і сотні УСС поручника В. Левицького.

Уже 8 січня за наказом командира групи “Північ” частини під командуванням І. Коссака, Я. Пастернака, О. Яблонського атакували Жовкву і в короткотривалому бою визволили місто, захопивши 50 полонених, 17 скорострільів, п'ять автомашин, гармати та інше військове майно. Енергійними діями загону А. Долуда і куреня М. Клемкевича, які у запеклому бою під Добросином завдали полякам відчутної поразки і погнали їх на Раву-Руську, було відновлено і закріплено північне крило українсько-польського фронту. Провал такого привабливого плану командував Галицьким фронтом генерал Розвадовський сприйняв дуже болісно. Він посилив групу “Буг” свіжими частинами, і 26 січня 5-тисячне угруповання знову перейшло у наступ, але на іншому напрямку – Угнів–Белз–Кристинопіль (тепер Червоноград). Після триденних запеклих боїв полякам вдалося на деякий час оволодіти цими містечками. Проте вже 29 січня Курманович повернув Кристинопіль і зав'язав бої за Белз. Єдине, що вдалося противнику, змусити В. Курмановича перенести штаб групи “Північ” з Сокаля до Кам'янки-Бузької.

У січні 1919 р. розпочато реорганізацію Галицької армії. На базі групи “Північ” утворився 1-й галицький корпус, формувати який випало полковнику В. Курмановичу. У складі корпусу створено чотири стрілецьких бригади: 5-та Сокальська (командир – сотник О. Демчук), 6-та Равська (сотник Ю. Головінський), 9-та Белзька (сотник В. Стафіняк) і 10-та Янівська (сотник М. Клемкевич). Усі

вони в подальшому пройшли через бої та битви українсько-польської війни, на полях Наддніпрянської України проти військ більшовицької Росії та генерала Денікіна. Частини корпусу зайняли велику дільницю фронту від Варіжа до Дублян і успішно відбивали ворога. На початку лютого 1919 р. у ставці головнокомандувача в Ходорові В. Курманович отримав несподіване завдання. “Виделегували мене із секретарем Бубелою до Львова, – згадував він 1936 р., – у справі переговорів з англійським полковником, делегатом Антанти, відносно демаркаційної лінії чи там завішення зброї”. Ці переговори були продовжені у Ходорові наприкінці лютого.

12 лютого 1919 р. наказом Державного секретаріату військових справ полковника В. Курмановича призначено начальником штабу Галицької армії. З того ж дня, у зв’язку з відставкою Д. Вітовського, він виконував обов’язки державного секретаря військових справ ЗУНР. Масштаби його діяльності різко зросли: майже 50-тисячна Галицька армія мала три корпуси, 12 бригад, гарматні, летунські, інженерні та інші частини, запілля, 12 військових округ. Він також розгортав капеланську службу, дбав про впорядкування військових поховань. Саме у день свого призначення В. Курманович взяв участь у широкій нараді генерала М. Омеляновича-Павленка з командирами й начальниками штабів, корпусів і деяких бригад. Командування армії обдумало план нової наступальної Вовчухівської операції з метою блокування і визволення Львова. Згідно з ним 17 лютого українські війська силами 3-го корпусу Г. Коссака і 1-го О. Микитки перейшли в наступ і вже наступного дня перерізали залізничний шлях Перемишль–Львів, фактично блокували польську залозу Львова. Але 18 лютого В. Курманович отримав телеграму з Парижа, в якій Вища рада мирної конференції вимагала припинити вогонь і пропустити до Львова поїзд з делегацією Антанти під керівництвом французького генерала Ю. Бертелемі. Командування Галицької армії категорично відмовилося припинити операцію у момент її найвищого піднесення. Але президент Національної Ради Є. Петрушевич і уряд ЗУНР продовжували вірити в шляхетність Антанти і змусили військовиків підкоритись.

22 лютого 1919 р. місія Бартелемі прибула до Ходорова, де розпочалися переговори, в яких з українського боку взяли участь

голова уряду І. Голубович, військовий міністр В. Курманович, головнокомандувач армії М. Омелянович-Павленко. Представники Антанти – генерал Бартелемі (Франція), генерал Картон (Англія), професор Лорд (США), майор Стабіле (Італія) та інші домоглися, насамперед, припинення бойових дій на фронті. Потім подали пропозицію, за якою до Польщі відходили Львів, Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, більша частина Галичини. Українська сторона, зокрема В. Курманович, рішуче відкинули претензії Польщі на галицькі землі і визнавали демаркаційну лінію лише по р. Сян. Між іншим, 27 лютого до Ходорова прибув голова Директорії УНР С. Петлюра, який пропонував все ж таки прийняти умови поляків. Але галичани стояли на своєму. Перед від'їздом генерал Бертелемі попередив, що вони пошкодують, коли невдовзі матимуть справу з армією генерала Галлера, яка в ті дні формувалася у Франції і готувалася до переїзду в Польщу.

На початку березня 1919 р. штаб армії під керівництвом В. Курмановича підготував план другого етапу Вовчухівської операції. Військовики були незадоволені паузою в бойових діях на час переговорів: розвідвідділ доповідав, що поляки значно посилили свої війська перед фронтом 3-го корпусу, особливо в районах Судової Вишні і Городка. 7 березня поляки перейшли в наступ, відтіснивши українців від залізниці. В. Курманович негайно прибув у штаб корпусу і допоміг полковнику Г. Коссаку організувати контрудар, в результаті якого бригада УСС отамана О. Букшованого розгромила поляків під Городком. Галицькі частини знову опанували залізничним шляхом на ділянці Городок–Судова Вишня, а командир Самбірської бригади А. Кравс підійшов до Судової Вишні й попросив дозволу просуватися на Перемишль. В. Курманович підтримував сміливу ініціативу командира бригади. Але головнокомандувач М. Омелянович-Павленко не хотів відходити від затвердженого плану операції, що виявилось фатальною помилкою. Кількаденний штурм Городка успіху не мав. Було втрачено дорогоцінний час. Польське командування перекинуло до Судової Вишні сильне угруповання генерала Александровича. 13 березня поляки перейшли в наступ і повернули втрачене у Вовчухівській операції.

“Із заломленням нашої березневої офензиви, що було кульмінаційним пунктом нашої активності, – згадував пізніше В. Курманович, – ставав ворог з дня на день сильнішим, а тим самим перебирав ініціативу в оперативних акціях. Він мав за собою Антанту і допомогу. У неї Польща мала бути тим забором, що поставить дальшому поході більшовизму на захід, що в той час вже мав свій зародок в осередку Європи – Бела Куна в Угорщині, Курта Аскера у Баварії”. Дійсно, Антанта допомогла Польщі не тільки зброєю, але й волонтерами, передусім, летунами із США і Франції; надіслала цілий штаб на чолі з маршалом Франції Фошем, сформувала, озброїла і вишколила 80-тисячну армію генерала Галлера, яка у квітні несподівано прибула на галицький фронт.

Як військовий міністр ЗУНР і начальник штабу Галицької армії, В. Курманович глибоко розумів, яка небезпека нависла над фронтом. Тому, реально оцінюючи ситуацію і співвідношення сил, висунув оригінальний план подальшої боротьби. У випадку польського наступу він пропонував ліквідувати Північний фронт і зосередити армію на півдні, відійти за Дністер і зайняти оборону, утримуючи нафтовий басейн. Армія мала б за спиною Карпати і дружню Чехословаччину, а також важливі шляхи сполучення, особливо з Віднем, куди прибували військовополонені галичани з Італії. Водночас, цим маневром полякам відкривався шлях назустріч Червоній армії, яка підступала до Бродів, і йшло до радянсько-польської війни. Між іншим, Антанта надсилала армію Галлера з умовою її використання виключно проти Червоної армії. На жаль, сміливий перспективний план В. Курмановича відкинуто урядом ЗУНР і командуванням армії.

14 травня 1919 р. польська армія перейшла у загальний наступ по всьому фронту. Знесилена Галицька армія не витримала могутнього удару. Під натиском переважаючих сил противника її частини відступали. Це був період найбільшого напруження моральних і фізичних сил полковника Курмановича. “Ставши шефом штабу, себто мозком Галицької армії, – писала про нього газета “Стрілець”, – дає докази незвичайної працьовитості і труду... Своєю працею вдень і вночі впроваджує всіх в подив, зваживши притім, що мучила його недуга ніг, якої набавився

на фронті, а до того часто долучався біль голови та горячка. Те, що його енергія доказувала в часі нашої мартівської офензиви, а відтак в часі нашого маєвого відвороту, де цілими ночами і днями приходилось йому при карті і телефоні кермувати армією, було чимось небувалим”. 24 травня працівники його міністерства відступили зі Станиславова до Бучача, а згодом – Чорткова.

На початку червня Галицькій армії вдалося зупинити наступ поляків, але противник затиснув її в трикутник між Збручем, Дністром і залізницею Гусятин–Чортків. Командири доповідали, що моральний дух стрілецтва падає з кожним днем. 5 червня 1919 р. В. Курманович звернувся до армії з наказом, у якому, зокрема, закликав кожного сказати “чи дійсно є ще в них народня і жовнярська честь, чи готові вони боронити до останньої каплі крови цей останній клаптик рідної землі, чи рішені розпочати наново похід для визволення з ганьблячої польської неволі своїх батьків, матерів і сестер!” У заключній частині він зазначив: “Наказую сейчас всякий дальший відворот застановити, а приказую натомість готувитися до рішаючого наступу-удару. Се мій останній приказ і жадаю його виконати, доки хоч один український жовнір буде при життю”.

А вже 7 червня В. Курманович наказав двом бригадам корпусу полковника М. Тарнавського перейти у контрнаступ і зайняти Чортків. Настрій вояків піднявся після першого успіху – 8 червня українські війська рішучим ударом визволили Чортків, утворивши в обороні противника пролом. Наступного дня всі три корпуси розгорнули широкий наступ на Тернопіль, Львів, Станиславів. Чортківська офензива розпочалася напрочуд успішно. Але полковнику Курмановичу не довелося її продовжити: важка хвороба прикувала його до шпитального ліжка.

9 червня функції міністерства перебрала військова канцелярія Диктатора Є. Петрушевича і Начальна команда Галицької армії.

Принагідно відзначимо й те, що В. Курманович ще 22 квітня 1919 р. видав міністерський розпорядок, яким впроваджено єдиний для всіх родів зброї однострій (складався з шапки-марженки, польового вовняного мундира, зеленаво-землистого кольору штанів і шинелі, капелани мали носити духовний жупан).

І все ж, військове міністерство під керівництвом В. Курмановича виконало значний обсяг організаційної роботи, заклавши правові, ідеологічні й матеріально-технічні основи оборонного комплексу молодій державі. У ті ж дні оприлюднено міністерську постанову щодо впровадження ордену “Тризуб” чотирьох класів.

Невдовзі після переходу Галицької армії за Збруч і об’єднання її з Дієвою армією УНР українські війська розгорнули велику наступальну операцію проти армій більшовицької Росії на Правобережжі. З метою керівництва бойовими діями обох армій 11 серпня 1919 р. утворено Штаб Головного отамана, до якого увійшли представники Дієвої і Галицької армій. Начальником штабу став наддніпрянець Микола Юнаків, а його помічником, генерал-квартирмейстером штабу призначено В. Курмановича, підвищеного у ранзі до генерала-хорунжого. Вже 13 серпня розроблено план операції, який передбачав головними силами наступати на Київ, а іншими військами активно діяти в напрямі на Одесу, Умань. 26 серпня українські війська зайняли Васильків, а 31 серпня вступили до Києва. Але цей успіх закріпити не вдалося: водночас у місто увірвався денікінський корпус генерала Бредова, який витиснув українців з міста.

Спроба Головного отамана С. Петлюри порозумітися з командуванням денікінських військ не вдалася. Відтак у другій половині вересня з’явився ще один фронт – денікінський, на якому розгорілися запеклі бої. В. Курманович у ті напружені дні працював без відпочинку. Штаб організував перегрупування збройних сил. Генерал часто виїжджав на фронт, на місці надаючи допомогу командирам корпусів і бригад, які здійснювали передислокацію, зокрема, з-під Києва на денікінський фронт в район Білої Церкви, Умані, Христинівки. Безперервні бої у жовтні–листопаді 1919 р. знекровили українські армії. Ще більші втрати були через страшну епідемію тифу. Після того як УГА не витримала і пішла на угоду з Добрармією, Дієва армія вести бойові дії вже не могла. 6 грудня 1919 р. вона припинила бої на фронтах і силами створеної генералом М. Омеляновичем-Павленком Повстанської армії перейшла до партизанських дій у заплілі Червоної та Денікінської армій. Значна частина військ була інтернована в Польщі, Штаб Головного отамана припинив

своє існування. Генерал В. Курманович отримав змогу виїхати на лікування до Чехословаччини, де розгорнуто декілька українських таборів і десятки робітничих рот.

Після одужання він перебрався до табору інтернованих частин УГА в Німецьке Яблонне в Чехословаччині, де 1920 р. знаходилося близько 5000 галицьких старшин і стрільців. Розпорядженням еміграційного уряду ЗУНР, який містився у Відні, 30 жовтня 1920 р. генерала призначено командиром, Галицької бригади, створеної у Німецькому Яблонному. Вона зберегла свою структуру, підтримувала військовий порядок. Треба зазначити, що уряди ЗУНР і Чехословаччини надали матеріальну допомогу українським інтернованим воякам. Завдяки цьому, а також великій організаторській роботі В. Курмановича, у таборі були засновані гімназія, різні фахові курси, культосвітні установи, гуртки, налагоджено випуск журналу “Український скиталець”. Після ліквідації табору 1923 р. генерал поселився у Відні.

У міжвоєнні роки В. Курманович брав активну участь у громадсько-політичному житті української еміграції, діяльності військових організацій. Він тісно співпрацював з УВО і ОУН полковника Є. Коновальця, обирався членом Проводу Українських Націоналістів, заступником голови Української Національної Організації в Німеччині, був організатором багатьох заходів військової еміграції. 21 січня 1938 р. виступив з доповіддю на зібранні української військово-політичної еміграції в Берліні, присвяченому 20-им роковинам битви під Крутами. У ньому брали участь, між іншим, представники Німеччини – міністр закордонних справ Й. Ріббентроп, діячі Міністерства внутрішніх справ. Українські вояки на чолі з В. Курмановичем поклали вінки на могилу Д. Вітовського на Центральному цвинтарі Берліна.

У роки Другої світової війни генерал В. Курманович був одним з активних організаторів створення української дивізії “Галичина”. На урочистому акті проголошення утворення дивізії 28 квітня 1943 р. у Львові в будинку 14 на вул. Чарнецького (тепер В. Винниченка) він був серед почесних гостей. Того ж дня створено Військову управу на чолі з колишнім командиром 7-ї Львівської бригади УГА полковником А. Бізанцем, яка безпосередньо керувала формуванням дивізії “Галичина”. Генерала В. Курмановича

обрано почесним головою управи. 4 травня 1943 р. він закликав по радіо: “Після 20-ох років примусового безділля... остаточно добити червону потвору, яка випила стільки крові та яка хоче змести наш нарід з лица землі”. 1944 р. генерал звернувся до заокеанської еміграції з листом, в якому знову обґрунтував необхідність формування дивізії “Галичина”.

Коли фронт навесні 1945 р. дійшов до Австрії, В. Курманович хворів і не наважився покидати домівки. Та невдовзі, після радянської окупації, хворого генерала знайшли у Бадені під Віднем люди з відомства Берії і перевезли до Одеси, де він і помер 18 жовтня 1945 р. у тюремній лікарні.

Література: Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918–1919. – Прага, 1929; Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Нью-Йорк, 1970; Шанковський Л. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія. – Вінніпег, 1974; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань: Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. – Львів, 1995; Якимович Б. Збройні сили України. Нарис Історії. – Львів, 1996; Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. – Київ, 1999; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1999; Боляновський А. Дивізія “Галичини”. Історія. – Львів, 2000; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Історія / Керівник авт. кол. відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001; Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – Львів, 2003; Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини, – Львів, 2004; Чмир М., Пінак Є., Лизанчук С. Галицька Армія 1918–1920. – Рівне, 2008.

Микола Литвин, Кім Науменко